

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСК ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

*Юлдашев Муроджон Исмоил ўғли -
Банк-молия ақуадемияси
II-босқич магистранти*

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a26

Аннотация. Мақолада тижорат банкларидаги мавжуд хавфларга хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг назарий ёндашувлари ва хавф турлари таҳлили ёритилган. Шунингдек, маматимизда фаолият юритаётган тижорат банклари фаолиятидаги хавфларнинг келиб чиқиш сабаблари, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари тақлиф этилган.

Калит сўзлар: Тижорат банки, хавф, рискларни бошқариш, трансформация рисқи, фоиз ставкалари, кредит.

ВИДЫ РИСКА В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ И СПОСОБЫ ИХ УСТРАНЕНИЯ

*Юлдашев Муроджон Исмаил угли -
магистрант II-курса БФА*

Аннотация. В данной статье освещены теоретические подходы зарубежных и отечественных экономистов на существующие риски в коммерческих банках и анализ видов рисков. Также предложены причины возникновения рисков в деятельности коммерческих банков, действующих в нашем отделе, существующие проблемы и пути их устранения.

Ключевые слова: коммерческий банк, риск, управление рисками, трансформационный риск, процентные ставки, кредит.

TYPES OF RISK IN COMMERCIAL BANKS AND WAYS TO REMOVE THEM

*Yuldashev Murodjon Ismail ugli -
BFA II-stage master's student*

Annotation: This article covers the theoretical views of foreign and local economists on existing risks in commercial banks and the analysis of types of risks. Also, the causes of risks in the activity of commercial banks operating in our department, existing problems and ways to eliminate them are proposed.

Keywords: Commercial bank, risk, risk management, transformation risk, interest rates, credit.

Кириш. Мамлакат иқтисодий барқарорлигининг асоси молия бозори иштирокчилари фаолиятини самарали бошқаришни йўлга қўйиш ҳисобланади. Бунда асосий молиявий дастаклардан бири бўлган тижорат банкларининг барқарорлиги, ликвидлиги ва даромадлиги муҳим аҳамият касб этади.

Шиддатли иқтисодий ўзгаришлар даврида мамлакатларда амалга ошириладиган ижтимоий-иқтисодий ислохотларни мукамаллаштириш ва банк-молия соҳасининг барқарорлигини оширишни тақозо этмоқда.

Шундай экан, тижорат банклари фаолиятида вужудга келиши мумкин бўлган рискларни таҳлил қилиш, олдиндан баҳолаш ва олдини олиш режаларини шакллантириш узвийлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга банк тизими барқарорлиги ва ликвидлигини таъминлаш, шунингдек, рискларга қарши “ҳимоя ёстиқчаларини” шакллантириш мақсадга мувофиқ.

Сўнгги йилларда банк сектори жуда юқори суръатларда ривожланди. Бироқ тижорат банклари сони билан уларнинг фаолиятини

ташкил этишдаги сифат ўзгаришларини сезиларли деб аташ мумкин эмас. Мамлакатимиз кредит тизими ўз тараққиётининг сифат жиҳатидан янги босқичга ўтмоқда ва кескин рақобат шароитида банклар бозорда ўз мавқеини сақлаб қолиш учун, кредит ресурсларидан фойдаланган ҳолда тубдан янги ташкилий тузилмаларни яратишга мажбур бўлмоқда. Шунингдек рискларни бошқариш тижорат банки фаолиятида муҳим ўрин тутади ва рискларни бошқариш тизимининг самарали ишлашига алоҳида аҳамият берилади.

Тижорат банки сиёсати рискларни бошқариш, назорат қилиш, таҳлил қилиш, мувофиқлаштиришга қаратилган бўлиб, бу ҳолда хавфнинг катталигини баҳолаш ва мақбул чегараларга мувофиқлигини ўрнатиш лозим. Ўзгаришларни ҳисобга олиш учун банк хизматлари бозоридаги вазият, тижорат банкларида рискларни бошқариш фаолияти доимий равишда кўриб чиқилиши ва тузатилиши зарур. Бундай вазиятда беқарор ташқи муҳит шароитида банклар фаолиятини оптималлаштиришга яхлит ёндашувни ишлаб чиқишга қаратилган илмий тадқиқотлар

долзарб бўлиб қолади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иқтисодчи олимларнинг фикрича, хавф йўқотишларга олиб келадиган эҳтимолий ҳодисанинг харажат ифодаси, деб таъкидланади, ёки молиявий йўқотиш эҳтимоли. Риск йўқолган фойда ва таклифлар ўлчови сифатида аниқланади, тўлиқ маълумотга эга ҳаракатлар натижаси вазият ва ноаниқлик шароитида мумкин бўлган натижа ўртасидаги фарқ сифатида ҳисобланади[1].

Б.А.Райзберг, Л.Ш.Лозовский ва Е.Б.Стародубцева “хавф” тушунчасини изоҳлашда бир хил фикрда бўлиб, таваккалчиликни “нокулай вазиятларда иқтисодий фаолият шароитларининг тасодифий ўзгариши натижасида кутилаётган фойда, даромад ёки мулк, маблағларнинг кутилмаган йўқотиш хавфи” деб таъкидлайдилар[2].

Молиявий ва кредит энциклопедик луғатида, А.Г.Грязнова хавфни “салбий оқибатларга олиб келувчи ҳодисаларнинг юзага келиш эҳтимоли, банк рисклари эса “кредит ташкилотлари томонидан амалга ошириладиган муайян операциялардан келиб чиқадиган фойдани олмаслик хавфи” деб таърифлайди[3].

О.И.Лаврушин таваккалчиликни “ҳар бир ишлаб чиқарувчи, шу жумладан банк фаолиятининг ситуацион характеристикаси, унинг натижаси ноаниқлигини ва муваффақиятсиз (ёки муваффақиятли натижа) тақдирда юзага келиши мумкин бўлган салбий (ёки аксинча, қулай) оқибатларни акс эттирувчи” деб таърифлайди[4].

Н.Н. Куницинанинг фикрича, “хавф мўлжалланган, кутилган натижадан четга чиқиш имкониятини ифодаловчи мураккаб объектив-субъектив иқтисодий категориянинг сифат белгисидир”[5].

Яна бир иқтисодчи олима Е.С.Стойнова қуйидаги таърифни беради: “Хавф прогнозланган вариантга нисбатан йўқотиш ёки даромад олмаслик эҳтимоли” ҳисобланади[6].

Хавф ўзининг намоён бўлишини етказилган зарар орқали топади, яъни объектга зарар етказиш ёки шикастланиш эҳтимоли билан боғлиқ. Хавфлар қанчалик кўп ўрганилса, шунчалик кам зарар кўрилади. Шу муносабат билан, ривожланишнинг умумий қонуниятлари ва уларнинг намоён бўлиш тенденцияларини аниқлаш учун турли хил ноҳуш ҳодисалар тўғрисида маълумот тўплаш ва қайта ишлаш зарурати туғилади [7].

Банк иши бир неча хил фаолият турларини ўз ичига олади, масалан, депозитларни қабул қилиш, қимматли қоғозлар билан шуғулланиш, кредит бериш, брокерлик хизматларини кўрсатиш, бир қатор корпоратив молия масалалари бўйича маслаҳатлар бериш. Умуман, банк ушбу фаолиятлар асосида кўплаб хавфларни яратади,

бу рисклар банкнинг кредитлари, ликвидлиги, даромади, харажатлари ва тўлов қобилияти масалалари билан боғлиқ рисклар ҳисобланади[8].

Фикримизча, тижорат банкларида хавфни бошқариш белгиланган риск қийматлари доирасида фойдани максималлаштиришга қаратилган унинг таркибини бошқариш ҳисобланади.

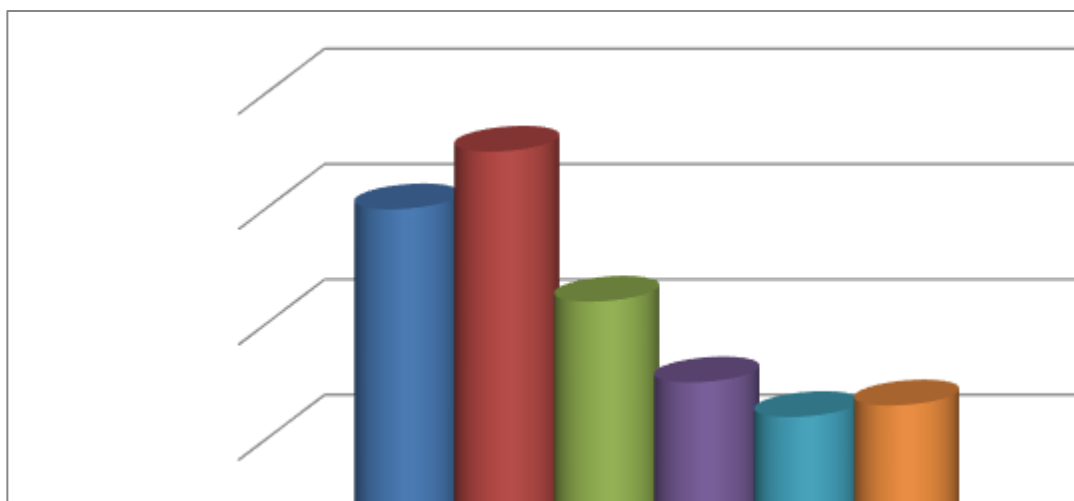
Таҳқиқот методологияси. Ушбу мақолада хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий ишлари, илмий монографиялари, ўқув қўлланмалари ва мақолаларини таҳлил қилиш, тижорат банкларининг статистик таҳлиллари, жадвалларни аналитик таққослаш, гуруҳлаш, миқдор ва сифат кўрсаткичларини ҳисоблаш, уларни ўзаро солиштириш услубларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Банк фаолиятида рискларни бошқариш муҳим ўрин тутуди, чунки қабул қилинган қарорлар, эҳтиёжларга жавоб берадиган рискларни бошқаришнинг яхлит тизими ривожланиши, шунингдек, банк фаолиятининг моҳияти ва қўлама тузилмавий бўлинмалар фаолияти учун жавобгарлик тамойилларига асослаган қарорлар, бизнес-режа доирасида рискларни режалаштириш, коллегиял қарорлар қабул қилиш талабларига риоя этиш муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, бугунги кунда тижорат банкларида рискларни бошқаришга доир муаммолар мавжуд бўлиб, тижорат банки мижозларининг муддатли депозитлардан оладиган қийматининг инфляция таъсирида пасайиши.

Юқоридаги расмда депозитлар динамикасидаги ўзгаришларни кўришимиз мумкин. Бу тижорат банклари рикс юқори бўлган ресурслардан фойдаланиб келганини кўрсатади. 2017 йил жами депозитлар таркибида муддатсиз депозитлар улуши 61 фоиз бўлган бўлса, 2022 йилга келиб бу кўрсаткич 43 фоизни ташкил этмоқда. Шу давр мобайнида 28 пунктга пасайган. Шу билан бирга сезиларли ўзгариш жамғарма депозитларни жами депозитлар таркибидаги улушида ҳам кўриш мумкин. 2017 йилда 11 фоиз бўлган бўлса, 2022 йилда 29 фоизни ташкил этмоқда. Бу эса ижобий томонга яъни 18 пунктга кўтарилганидан дарак беради. Бироқ бу кўрсаткичлар тижорат банклари учун ижобий ҳолат деб бўлмайди.

Бу банкларда трансформация rischi мавжудлигини кўрсатади. Яъни тижорат банки активлари муддати жалб этилган ресурслар муддатидан катта бўлиши натижасида вужудга келади. Трансформация rischi тижорат банкларида баланслашмаган ликвидлилик муаммосининг келтириб чиқаради. Бугунги кунда мамлакатимиздаги барча тижорат банкларида трансформация rischi мавжуд.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида депозитларнинг турлари ва муддатлари бўйича қолдиғи ва динамикаси(фоизда) [9]

Бундай муаммоларни ҳал этишда тижорат банклари актив ва пассив операцияларни таҳлилга ва муддати, миқдори асосида бошқаришлари, инновацион бошқариш усулларини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга жалб этилган ресурсларни риск даражасини пасайти-

риш учун банкларда муддатли ва жамғарма депозитлар улушини ошириш лозим.

Шу билан бирга капитали ва активлари даромадлигига тижорат банклари фаолияти билан боғлиқ барча рискли жараёнлар ўз таъсирини кўрсатади.

1-жадвал

Тижорат банкларининг капитали ва активлари даромадлиги таҳлили(фоизда) [10]

Кўрсаткичлар	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2017 йилда 2022 йилга нисбатан ўзгариши (%)
ROE	10,8 %	12,8 %	16,9 %	10,1 %	10,3 %	6,1 %	4,7 %
ROA	1,7 %	1,6 %	2,0 %	2,3 %	2,2 %	1,3 %	0,4 %

Жадвалда тижорат банкларининг капитали ва активлари даромадлилик кўрсаткичларининг 5 йил давомида ўзгариш тенденцияси келтирилган. 2022 йил 1 январь ҳолатига кўра, ROA 1,3 % ни, ROE 6,1 % ни ташкил қилди. 2017-2022 йиллар оралиғида тижорат банклари капитали даромадлиги даражаси 4,7 фоизга, банк активларининг даромадлиги эса 0,4 фоизга пасайганини кўришимиз мумкин.

Шу билан бирга тижорат банклари қўшимча капиталнинг етарли эмаслигини таҳлил натижаларидан кўришимиз мумкин. Мамлакатимиздаги тижорат банкларида бугунги кунда қўшимча капиталнинг умумий капитал ҳажмидаги салмоғи ўртача 5-6 фоизни ташкил этмоқда. Қўшимча капитални оширишда ривожланган мамлакатлар банк амалиётига назар солсак, тижорат банклари қошида траст, лизинг, факторинг ва форфейтинг компаниялари сингари кредит муассасалари фаолият юритмоқда. Бу эса банкнинг актив операцияларини ривожлантириш имкони беради, ҳамда қўшимча капитали

миқдори ошади.

Бу борада банкларда таҳлил ва рискларни бошқариш бўлими мавжуд. Банк таваккалчиликларни бошқариш тизимини доимий равишда такомиллаштириб боради, илғор тажрибалар, назорат қилувчи органларнинг тавсиялари, шунингдек, Базель қўмитаси ҳужжатларида белгиланган тамойил ва қоидаларга риоя қилишга интилади. Банкнинг рискларни бошқариш сиёсати рискларни таҳлил қилиш ва оператив бошқаришга, рисклар чегараларини белгилаш ва тегишли назоратга, шунингдек, таваккалчилик даражаси ва унинг белгиланган лимитларга мувофиқлигини доимий равишда баҳолашга қаратилган.

Бозор таваккалчилигини бошқариш стратегияси қуйидагиларни ўз ичига олади: хавфларни доимий равишда идентификациялаш, хавфни баҳолаш, рискларни назорат қилиш (мониторинг, ҳисобот бериш).

Фоиз ставкалари, валюта курсларининг ўзгариши билан боғлиқ рискларнинг олдини

олиш учун банк одатий механизмлардан ҳам, бозордаги очиқ позициясини ҳар куни мониторинг қилишдан фойдаланади ва у юзага келган тақдирда таваккалчиликни ўз зиммасига олади. Банк рискларини баҳолаш муаммосини ҳал қилиш стратегик режа доирасида прогнозланган натижаларни тавсифловчи кўрсаткичлар тебраниши ва уларнинг аниқланган рискларга сезгирлик даражаси тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган мумкин бўлган хавфларни баҳолаш учун тегишли ахборот базасини шакллантиришни талаб қилади. Банк амалиётида фоиз ставкасининг кутилмаган ўзгариши банк даромадига ва капиталнинг бозор қийматига таъсир қилиши мумкинлиги қайд этилган. Пул оқимининг хусусиятига қараб, бундай ўзгаришлар унинг соф фоиз даромадини, актив ва пассивларнинг бозор қийматини ошириши ёки камайтириши мумкин.

Банк рискларини таҳлил қилиш натижасида кредит rischi энг катта эътиборга эга эканлигини кўриш мумкин. Аксарият ҳолларда банкларда ҳозирги шароитда иқтисодий омилларга асосланган кредит ресурсларини тақдим этиш усулидан фойдаланадилар ва бу, биринчи навбатда, тижорат субъектлари сифатида банклар манфаатларини ҳимоя қилиш, иккинчидан, уларнинг манфаатларини бирлаштиришга имкон беради.

Хулоса ва таклифлар. Фикримизча, банкларни кредитлаш тизимини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари кредитлар бериш тўғрисида қарор қабул қилишда миқдорий мезонларга эмас, балки сифат мезонларга ва пировард натижада аҳолининг ижтимоий эҳтиёжларига

эътибор қаратиш лозим.

Шу билан бирга, банк фаолиятинининг комплекс тарзда таҳлил қилиш асосида унинг ривожининг устувор йуналишларини белгилаб олиш, банк депозит базасини оптимал равишда саклаб туриш ва унинг ўзгарувчанлигини назорат қилиш борасида математик моделларга асосланган ҳолда кенг қўламда таҳлил этишни тадбиқ этиш, банк ходимларининг малакасини халқаро андозаларга мос келадиган даражага етказиш ва шахсий манфаатдорлигини ошириш борасида чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, миллий банклар томонидан фоиз ставкасини бошқаришга оид халқаро банк иши тажрибасида қўлланилаётган усулларни жорий этиш.

Тижорат банкларига йирик мижозларни жалб этиш сиёсатини янада такомиллаштириш асосида депозит маблағлари таркибидаги талаб қилиб олингунча сақланадиган маблағларни муддатли депозитларга ўтказиш орқали барқарор ресурс билан таъминлаш лозим.

Шунингдек, тижорат банкларининг жалб этилган маблағлари таркибидаги банклараро кредитлар ҳажмини кескин оширмалик чораларини кўриш лозим, чунки ушбу маблағлар ҳисобидан берилаётган кредитларнинг қайтиши ва кутилаётган фойданинг хатар даражасини аниқ баҳоламаслик, банкни иқтисодий жиҳатдан мушкул ҳолатга солиб қўйиши мумкин.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, банкнинг молиявий йўқотишларнинг эҳтимоллик қийматида хавфни миқдорий баҳолаш керак, чунки банкнинг риск стратегияси турли хил хавф-хатарларини солиштириш ва ечимларнинг бирини танлаш имконини беради.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Yushkova S.D. *Adaptation of the Basel Agreements for the purposes of internal standards of the bank's operations. Auditor. 2013; (4):29-36. (In Russ.)*
2. Райзберг Б.А. *Современный экономический словарь / А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА – М., 2006. – С. 7.*
3. *Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. А.Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 1168 с.*
4. *Банковское дело: Учебник / О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева (и др.). – М.: КНОРУС, 2011. – 320 с.*
5. Куницына Н.Н. *Теория и методология оценки развития регионального аграрного сектора в условиях неопределенности и риска: дис. д.э.н. – Ставрополь, 2003.*
6. *Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник / Под ред. Е.С. Стояновой. – М.: Изд-во «Перспектива», 2002.*
7. Алиев Б.Х., Бамматов Д.А. *Северо-Кавказский банк реконструкции и развития как фактор стабилизации экономики региона. // Финансы и кредит, 2013. № 35. – С. 33-38.*
8. Tursoy, T. (2018). *Risk management process in banking industry (No. 86427)*
9. *Муаллиф томонидан тузилган. Манба: www.cbu.uz*
10. *Муаллиф томонидан тузилган. Манба: www.cbu.uz*